

Н.В. Лінник*

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ДИТИНИ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Розвиток світового суспільства дає підстави стверджувати, що головним чинником регулювання відносин є міжнародні акти, які самі по собі виконують роль стабілізатора існування людства. Одними з важливих актів є міжнародно-правові акти в галузі захисту прав людини. Їх прийнято називати наріжними блоками побудови цивілізованого суспільства. Деякі науковці дають визначення цим актам як міжнародним стандартам у галузі прав людини¹. Слід відмітити, що згадані міжнародно-правові документи відіграють фундаментальну роль у галузі розвитку суспільної свідомості і практики захисту прав і свобод дітей. Вони забезпечують правову основу необхідного захисту осіб, що не досягли 18-літнього віку. Особливий інтерес представляє визначення та його генезис розвитку, що є в нормативних документах щодо правового регулювання захисту прав дитини.

Ця тема є актуальною і підлягає вивченню тому, що в системі міжнародного правотворчого процесу є різні етапи, які базуються на відносинах між країнами, а також на розвитку філософської, правової думки загальнолюдського середовища. Метою даної статті є вивчення етапів створення правових норм щодо захисту прав і свобод дитини, а також вивчення впливу філософсько-правової думки, що була в той чи інший період.

Необхідно зазначити, що вивченням даної теми займалися представники різних напрямів науки. Неодноразово стан її розробки вивчали історики І.Б. Усенко, юристи-міжнародники В.І. Акуленко, В.Г. Буткевич, М.В. Буроменський, О.І. Венгловська, В.Н. Денисов, Л.Г. Заблоцька, В.К. Забігайло, Н.І. Карпачова, А.М. Колодій, А.С. Мацко, А.Ю. Олійник, П.М. Рабинович та ряд інших². Усі вони торкалися багатьох аспектів діяльності, але ж напряду генезису створення правових норм і вплив ситуації на процеси прийняття норм про захист прав дитини окремих досліджень не було.

Для висвітлення даного питання, в першу чергу, зробимо наголос, що міжнародно-правове регулювання в галузі захисту прав дітей охоплює різні норми, де є положення про те, що юридичні акти мають різну силу й сферу застосування. Серед таких документів виділимо міжнародні договори, резолюції міжнародних організацій, насамперед, Організації Об'єднаних Націй та її підрозділів: дитячого фонду ООН-UNICEF; комітету ООН у справах освіти, науки і культури; Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ); Міжнародної організації праці (МОП).

Аналізуючи стан розвитку правового регулювання, ми доходимо висновку, що початком правової діяльності в галузі захисту прав дитини можна вважати створення Міжнародного союзу захисту дітей у 1923 році³. Союз розробляє і затверджує перший міжнародний акт — Декларацію прав дитини. Ця декларація ввійшла в історію як Женевська декларація, яка включала п'ять основних принципів і відіграла важливу роль у створенні атмосфери боротьби за права дитини. Нагадаємо, що Декларація вперше у той час, коли було суцільним використання дитячої праці у формі експлуатації дітей на виробництві без врахування їх фізичного стану, поставила питання

© Лінник Н.В., 2006

* викладач коледжу Подільського державного аграрно-технічного університету

¹ Див., наприклад: Заблоцька Л.Г., Євінтов В.І., Рабинович П.М. Права людини. — К., 1995. — С. 7-14.

² Там само. — С. 14-32.

³ Буткевич В.Г. Міжнародне право. — К., 2004. — С. 34.

про заборону примусової дитячої праці⁴. До того ж сама Декларація вперше порушила питання про зобов'язання держав встановлення обов'язкової освіти для дітей як майбутнього розвитку людства⁵. Щодо аналізу вчинення даного дійства, то наша точка зору схиляється до думки українських дослідників М.В. Буроменського, В.Н. Денисова, В.І. Євінтова, Л.Г. Заблоцької, А.С. Мацка, П.М. Рабиновича, що це був крок, на який більшість країн світу змушені були піти не за умови гуманного підходу, а з врахуванням розвитку економічних відносин, технореволюції, яка охопила більшість континентів світу і передбачала встановлення нових вимог до робочої сили⁶. Для аргументації висновку додамо, що вже у 1923 році стан розвитку суспільства був таким, коли розвиток комунікацій вже передбачав спілкування між континентами по телефону, за допомогою пароплавів, залізниць, автомобілів. Для обслуговування такої сфери необхідно було мати підготовлену нову робочу силу.

Маючи систему нового розвитку економічних відносин, систему комунікацій та формуючи філософські, ідеологічні погляди щодо гуманізації суспільства, П'ята асамблея Ліги Націй, що відбулася в 1925 році, затвердила Декларацію і закликала уряди країн-учасниць керуватися її принципами.

Аналізуючи питання щодо виконання країнами-учасниками даної Декларації, слід підкреслити, що не всі країни-учасниці добросовісно втілювали в життя принципи у реалізації власної політики щодо захисту прав і свобод дитини. Наприклад, у такій країні, як Велика Британія, після прийняття Декларації був не скасований закон про тілесні покарання дітей (він лише скасований у 1989 році після прийняття спеціального Акту про права дитини), використовувалась примусова робоча праця дитини⁷. На той же час у СРСР, як і в Україні, що входила до складу права дитини відповідно до принципів у більшості випадків не порушувалися. Слід згадати такі дії урядів того часу як:

- загальна початкова освіта кожної дитини незалежно від її соціального статусу та соціального статусу її батьків;

- суцільне оздоровлення та безкоштовне лікування дітей включно до 18 років;

- заборона примусової праці дітей і встановлення покарання для осіб, які займаються примусовою експлуатацією дитячої праці;

- боротьба з дитячою безпритульністю як із наслідком революційних перетворень

Отже як можемо переконалися, був різний підхід щодо виконання міжнародної угоди про захист прав дитини серед країн-учасниць даного договору. Враховуючи саме це, ми маємо стверджувати, що незважаючи на важливість Декларації прав дитини, основний прогрес у розвитку системи захисту прав дитини почався тільки після закінчення Другої світової війни і створення Організації Об'єднаних Націй.

До числа основних міжнародно-правових актів у галузі прав людини, що були прийняті ООН і які слід вважати тими, що започаткували новий етап в розвитку прав людини і одного з напрямів захисту прав дитини слід віднести: Загальну декларацію прав людини, прийняту Генеральною Асамблеєю ООН на III сесії в Парижі 10 грудня 1948 року; Конвенцію про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього, 1948 р.; Європейську конвенцію захисту прав і основних свобод людини 1950 року (підписану Україною 9.12.1995 р.; ратифіковану Україною 17.07.1997 р.); Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року (підписаний Україною — 20.03.1968 р.; ратифікований Україною — 19.10.1973 р.; вступив у дію для України — 3.01.1976 р.); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року (відповідно

⁴ Декларація прав ребенка // Права человека: Сборник документов. — М., 1982. — С. 52.

⁵ Там же. — С. 56.

⁶ Заблоцька Л.Г., Євінтова В.І., Рабинович П.М. Вказ. праця. — С. 27.

⁷ Век А., Веупон D. Police. — L., 1998. — р. 211.

20.03.1968 р.; 19.10.1973 р.; 23.03.1976 р.); Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року (набрав чинності 23.03.1976 р.; Україна приєдналася 25.12.1990 р.); Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року (підписану Україною 17.07.1980 р.; ратифіковану Україною 24.12.1980 р.; набрала чинності для України 3.09.1981 р.); Конвенцію про права дитини 1989 р. (підписану Україною 14.02.1990 р.; ратифіковану Україною 28.02.1991 р.; набрала чинності для України 27.09.1991 р.) та ряд інших.

Слід особливо відзначити і етап, що характеризував новий поштовх у системі захисту прав дитини, якому належить важливе місце в міжнародно-правовому аспекті стандартів захисту прав людини — Заключний акт Ради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року. Всі документи підписані у рамках Загальноєвропейського процесу “розрядки” міжнародної напруженості представників країн-учасників ОБСЄ 1990 року. Цьому напруженню ми маємо виділити окреме місце, що дало змогу усунути перепони у спілкуванні дітей різних народів та встановити головний принцип захисту дитинства як особливої категорії, що буде нести відповідальність за майбутнє. Зокрема, в Заключному акті передбачається встановлення принципу “нормального розвитку дитини”, “забезпечення захисту її від розбещення та розпусти”. Ці два положення були тими новелами, які встановлювали правило, що країна-учасниця Акту повинна встановити відповідальність, а також покарання у випадках, якщо діти використовуються у будинках розпусти, мають можливість доступу до тютюну, алкоголю, наркотиків та інших одурманюючих речовин⁸.

Виходячи з даного контексту, країни Європи такі як Франція, Німеччина зразу зреагували на призов міжнародної спільноти встановити у національному праві закони, що захищають неповнолітніх⁹. Так наприклад, у Франції заборонено продаж тютюнових виробів до 23 років, не допускаються в кінотеатри, де демонструються фільми жахів чи то з сценами відкритого сексу до згаданого вікового цензу особи¹⁰.

Слід окремо наголосити, що Україна лише частково виконала взяті на себе такі зобов'язання. В системі захисту особи від тютюнопаління та вживання алкоголю прийняті рішення, але ж що стосуються захисту морального розвитку особи, на жаль, ще не має спеціального закону, який би давав змогу даній особі бути захищеною.

Розробка і прийняття в рамках ООН Білля про права людини, що включає Загальну декларацію прав людини 1948 року, Акту про громадські і політичні права, разом із протоколами до нього, як і Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, відкритих для підписання в 1966 році, ознаменували якісно новий етап розвитку міжнародних норм про права людини. Предметом відзначених міжнародних актів є не окремі права визначеної категорії людей, але й права всіх індивідуумів у всіх сферах громадського життя. Очевидно, що міжнародне законодавство в галузі охорони прав дитини є продовженням і розвитком юридичних норм і положень, зазначених в основних документах, прийнятих міжнародним співтовариством за останні 55 років. Разом із тим, слід зазначити, що розвиток міжнародно-правових норм у сфері охорони прав дитини за останні роки стали самостійним напрямком міжнародного правового процесу.

Окремим положенням, що стосується захисту прав дитини стало після прийняття Заключного акту у 1975 році питання щодо кодифікації даного міжнародно-правового напрямку. Основним документом стала, без сумніву, Конвенція про права дитини, 1989 року. В подальшому розвиваючи її положення, було прийнято ряд резолюцій і рекомендацій на робочих зустрічах представників

⁸ Заключительный акт по безопасности и сотрудничеству в Европе // Колосов Ю.М. Международное право. В 3-х томах. — М.: Юрид. лит., 1999. — Т. 2. — С. 432.

⁹ Голяк Л.В., Мацко А.С., Тюріна О.В. Порівняльне правознавство. — К.: МАУП, 2005. — С. 211.

¹⁰ Там само. — С. 231.

різних країн. Зокрема, заслуговують на увагу Всесвітня зустріч на вищому рівні в інтересах дітей (Нью-Йорк, 29-30 вересня 1990 року) результатом якої став створений Комітет ООН у правах дитини (CRC); Всесвітній конгрес проти сексуальної експлуатації дітей (Стокгольм, 1996), де представники більш 70 держав прийняли заключний документ, що включає Всесвітню Декларацію про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей і відповідний план дій; Берлінська конференція “Діти в Європі і Центральній Азії” (Берлін, 16-17 травня 2001 року); Спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН із проблем дітей (Нью-Йорк, 8-10 травня 2002 року).

Насамперед, слід зазначити, що в деяких нормативних актах національного законодавства є розходження функціонального підходу при розгляді з міжнародними актами (про що нами було звернуто увагу попередньо) і особливо це стосується окремих правових актів, зокрема, при розгляді прав і свобод дитини.

Так, наприклад, відповідно до ст. 2 Конвенції прав дитини 1989 року, кожна людина, що не досягла 18-ти літнього віку на етапі свого становлення має потребу в пильній увазі з боку суспільства. З даного визначення випливає, що на відміну від дорослих громадян, можливості дитини у захисті своїх прав мають бути забезпеченими з боку суспільних інститутів та державних структур. Але у випадках, якщо обмеження пов'язано як фізичними, психологічними, моральними відмінностями дітей, то, як правило, згідно з визначенням Конвенції, суспільство має захищати таких осіб як правовими нормами, так і реальною діяльністю інститутів захисту, але це не встановлюється в реальну форму діяльності. Статистика свідчить, що діти з фізичними та психічними вадами у більшості країн не мають такого захисту¹¹ у таких країнах права дітей часто обмежують.

Зробимо наголос, що принципово важливу роль у питанні захисту природного фізичного, морального, духовного розвитку дитини відіграла Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу 1973 року (№ 138)¹². Ця Конвенція ввела деякі обмеження на експлуатацію дитячої праці і використання дітей у роботах, які наражають останніх на фізичне, психологічне чи сексуальне насильство, насамперед у країнах, що розвиваються, і відіграла вирішальну роль у розвитку стандартів у галузі захисту прав дитини. По суті, у Конвенції про мінімальний вік для прийому на роботу 1973 року сформульовані основні положення захисту економічних прав дітей. Саме ця Конвенція об'єднала зусилля Генеральної Асамблеї ООН і Міжнародної організації праці і стала наріжним каменем при розробці і подальшому розвитку норм Конвенції про права дитини 1989 року. Відповідно до цих норм у світі стало впроваджуватися програмне забезпечення захисту прав дитини щодо забезпечення дітям робітників-мігрантів, що проживають у приймаючій країні, доступ до звичайної для цієї країни створенню освіти на тих же умовах, що і для дітей цієї країни, і дозволити, крім того, викладання рідної мови, національної культури, історії і географії.

Розглядаючи розвиток положень, норм і стандартів, вироблених і сформульованих у міжнародно-правових актах, слід зазначити важливу роль Всесвітньої зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей (Нью-Йорк, 29-30 вересня 1990 року) Метою Всесвітньої зустрічі було проведення аналізу становища дітей у світі, виявлення потреби в діях і визначення діяльності держав і організацій на перспективу. Заключний документ Всесвітньої зустрічі включав Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захист і розвиток дітей, а також відповідний план дій.

Паралельно з розвитком процесу становлення стандартів захисту прав дитини в рамках ООН і Конвенції про права дитини, розгляд стану і розвитку засобів захисту прав дітей відбувається в рамках ОБСЄ. Як підтвердження цьому розглянемо деякі положення підсумкового документа Конференції по людському вимірі ОБСЄ.

¹¹ Звіт Міжнародної організації Human Right Watch. — М., 2004 — 7 с.

¹² Міжнародне законодавство про охорону праці. — 1997. — № 1. — Т. 2.

Почнемо розгляд цього питання з аналізу документів Народи в Копенгагені 29 червня 1990 року. Розділ II, пункт 13 цього документа декларує, що: держави-учасники приймають рішення приділяти велику увагу визнанню прав дитини, її громадянських прав і особистих свобод, її економічних, соціальних і культурних прав і її прав на особливий захист від усіх видів насильства й експлуатації. Держави-учасники визнають у своєму внутрішнім законодавстві права дитини, зафіксовані в міжнародних угодах, сторонами яких вони є.

У розділі “Орієнтири на майбутнє” зазначеного документа розглядаються проблеми робітників-мігрантів і їхніх сімей, що важливо в контексті розвитку і становлення дітей.

Наступною важливою віхою в галузі захисту прав дитини було створення в 1991 році Комітету ООН про правах дитини. Секретаріат даного комітету знаходиться в Женеві і включає 10 членів Комітету і правників групи. У силу ст. 44 Конвенції про права дитини Комітет регулярно заслуховує звіти держав-членів ООН (перший звіт — через 2 роки, в подальшому — через кожні 5 років).

Паралельно розвитку законодавства і стандартів у галузі захисту прав дитини в Європі ООН підсилила свою роль і провела детальний аналіз ситуації на своїй Генеральній Асамблеї 10 березня 1993 року (67 засідання ГА ООН) і розглянула питання: “Здійснення Конвенції про права дитини. 193/78” і “Програми дій по ліквідації експлуатації дитячої праці. 193/79”. ГА ООН у своїх резолюціях 193/78 і 193/79 ухвалила здійснювати контроль за виконанням висновків, що містяться в зазначених резолюціях кожні два роки. У числі інших питань, завдань і висновків у резолюціях ГА ООН було відзначено, що незважаючи на прогрес у даній області експлуатація дитячої праці залишається широко розповсюдженим явищем, як у країнах, що розвиваються, так і в розвинутих країнах; крім довгострокових дій, пов’язаних із глибинними причинами і необхідністю боротьби з бідністю, що лежить в основі експлуатації дитячої праці, варто вжити заходів із задоволення потреб дітей і подолання злиднів серед них; першочергову увагу варто приділити ліквідації найбільш огидних і принизливих форм експлуатації дітей: дитячої проституції, порнографії, торгівлі дітьми, використанню дитячої праці на небезпечній роботі; міжнародне суспільство повинно загострити свою увагу на нових явищах в експлуатації дитячої праці: використання дітей у незаконних, таємних чи злочинних цілях, включаючи їхнє залучення до торгівлі наркотиками і до участі в збройних конфліктах; дії повинні бути спрямовані, насамперед, на боротьбу з найбільш небезпечними формами дитячої праці; особливу увагу варто приділяти наступним категоріям дітей: дітям іммігрантів, безпритульним дітям, дітям представників меншин, дітям — вихідцям з корінних народів, дітям — біженцям, дітям на окупованих територіях; для викоринювання експлуатації дитячої праці варто вжити соціальних заходів і заходів для надання допомоги в розвитку; особливу увагу варто приділяти соціальній реабілітації, навчанню і роз’яснювальній роботі; відповідні кошти і заходи необхідні на місцевому, національному, регіональному і міжнародному рівнях.

Підсумовуючи викладене слід зробити висновок про те, що історичний розвиток світового суспільства змусив держави повною мірою застосувати положення по захисту прав дитини, що дозволяли б розвиватися фізично, розумово, морально, духовно й у соціальному відношенні здоровим і нормальним шляхом і в умовах свободи і гідності, але ще не створено всіх умов, які давали б можливість створити таке середовище, в якому дитина повинна бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості й експлуатації, щоб вона не стала об’єктом торгівлі та експлуатації, у якій би то не було формі. Державам варто реалізовувати політику і програми, спрямовані на подолання розриву між законодавством і його застосуванням на практиці.

Стаття рекомендована до друку кафедрою міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом (протокол № 4 від 4 січня 2006 року)